

NALAZI ANTIČKIH KROVNIH OPEKA NA LOKALITETU SV. MARTIN U GORNJIM TUČEPIMA

UDK 904 (497.5) "652"

Primljeno / Received: 1999. 10. 29.

Prihvaćeno/Accepted: 1999. 11. 12.

Sanja Božek

HR-21300 Makarska

Gradski muzej Makarska

Obala kralja Tomislava 17/1

U ovom se radu obrađuju antičke krovne opeke pronađene tijekom arheoloških istraživanja na lokalitetu Sv. Martin u Gornjim Tučepima. Izdvajaju se ulomci opeka s utisnutim žljebovima, ulomak imbreksa s uparanim rimskim brojevima te ulomak tegule s djelomično sačuvanim radioničkim žigom SOL...

Ključne riječi: Sv. Martin, Gornji Tučepi, antika, krovna opeka, radionički žig

Gradski muzej Makarska od lipnja 1998. godine provodi sustavna arheološka istraživanja na lokalitetu Sv. Martin u Gornjim Tučepima. Ostaci temelja crkve i grobova otkriveni su još 1967. godine (Šetka 1968: 79-80; Bezić-Božanić 1970: 289-290). Lokalitet je smješten na najvišoj, prirodno zaklonjenoj zaravni, ispod samih litica Biokova, na čestici zemlje zvanj Grebišće, a u narodu također i Samartinje.

U dosadašnjim fazama istraživanja, kojima je obuhvaćen tek manji dio nalazišta, u cijelosti su otkriveni temelji jednobrodne crkve, uobičajene orijentacije I - Z. Objekt je pravokutnog oblika s apsidom koja je izvana četvrtasta, a iznutra polukružna. Uokolo crkvenog perimetra otkriveno je groblje. Od, do sada, petnaest registriranih grobova, sustavno ih je istraženo deset. Rezultati istraživanja uglavnom su potvrdili raniju

pretpostavku o postojanju srednjovjekovne crkve iz 11./12. stoljeća, uz koju se razvija manje naseobinsko groblje.¹

Nalazi ulomaka antičkih krovni opeka predstavljaju najbrojnije keramičke nalaze na lokalitetu. Otkriveni su kao površinski ostaci na širem prostoru lokaliteta; u svim otkopnim slojevima prilikom otkrivanja crkvenih temelja, kao građevno vezivo u strukturi crkvenog zida te sporadično u funkciji grobnih obložnica i u zemljanim nanosima grobnih raka. Tako velika količina ulomaka krovni opeka svakako upućuje na postojanje starijeg, rimskog objekta na samom lokalitetu ili pak u njegovoj neposrednoj blizini, što bi daljnjim arheološkim iskopavanjima trebalo i potvrditi.²

Registrirana su ukupno 82 ulomka koji se razlikuju po vrsti, dimenzijama, boji i kakvoći izrade. Provedenom

¹ Rezultati istraživanja na navedenom lokalitetu sastavni su dio magistarskog rada autorice ovoga članka pod nazivom *Srednjovjekovna groblja na Makarskom primorju* (u pripremi).

² Provedenim terenskim rekonosciranjima još se nije ušlo u trag ostacima antičkog objekta na samom Grebišću ili u njegovoj neposrednoj blizini. Naime, na širem prostoru Gornjih Tučepa registrirano je nekoliko antičkih lokaliteta: Sutvid, Okrumbica, Grad, Javorak te u priobalnom dijelu mjesta Tučepi: Gradac, crkva sv. Jurja i kod crkve Gospina rođenja (usp. Medini 1970: 33-37; Božek & Kunac 1998: 31-34).

Sl. 1. Ulomci tegula s utisnutim žljebovima

sistematizacijom i kategorizacijom materijala³ definirane su dvije osnovne vrste krovnih opeka: *tegulae* i *imbrices* (Matijašić 1984: 289; 1989: 61), koji se u otprilike jednakom omjeru pojavljuju u dvije boje: žutoj (svijetložutoj) i crvenoj (svijetlocrvenoj) (Matijašić 1989: 62)⁴. Ulomci obiju vrsta, zbog stanja sačuvanosti, različitih su dimenzija te prosječne debljine između 1,2 i 3,6 cm, a izrađeni su od manje ili više pročišćene gline.

Ovdje smo izdvojili ulomke s utisnutim žljebovima, ulomak imbreksa s urezanim rimskim brojevima i tegulu obilježenu žigom.

Na dva ulomka tegula svijetlocrvene boje (dim. 12 x 20 x 3,5 cm; 17 x 18,5 x 2,5 cm) utisnuti su polukružni paralelni žljebovi, poput blage valovnice (sl.1), a na jednom ulomku imbreksa žute boje (dim. 14 x 21 x 2 cm) ravni paralelni žljebovi, poput kanelura, koji su presječeni plitkim polukružnim i paralelnim užljebljenjima (sl. 2). Utiskivani su prstima ili nekom pomoćnom alatkom prije pečenja, i moguće je da predstavljaju neke interne, raspoznatljive znakove (sigle) keramičara, možda u svrhu označavanja količine izrađenog materijala ili pak mjere pripremljene za daljnje korištenje. Tegule s polukružnim užljebljenjima, kao i s nešto složenijim motivima, poput petlji, kružnica i sl., nisu rijetkost na antičkim, rimskim lokalitetima, pa začuđuje da se o njima dosada malo pisalo (Matijašić 1986: 205-206). Valja podsjetiti da su se i na području Makarskog primorja tegule sa sličnim znakovima

Sl. 2. Ulomak imbreksa s utisnuti užljebljenjima

pronašle na rimskim lokalitetima u Zaostrogu i Makarskoj (Božek & Kunac 1998: 143-144).

Ulomak imbreksa s upanim rimskim brojevima izrađen je od fine gline žute boje (dim. 10,8 x 8,2 x 1,6 cm) (Božek & Kunac 1998:142). Polukružnog je profila s brojevima plitko urezanima na unutrašnjoj površini. U prvom redu sačuvani su brojevi X i V, a u drugom II i IV. Visina brojeva iznosi 2 cm (sl. 3). Moguće je da se radi o samo djelomično sačuvanom brojnom zapisu. Očigledno su urezani prije pečenja nekim ostrim predmetom, s namjerom označavanja broja izrađenih komada ili serije, možda odaju i "šifru" radnika, njegove dnevne produktivnosti ili evidenciju o prodaji. Dosadašnje analize takvih vrsta zapisa, primjerice s područja Siska, mogu poslužiti boljem poznavanju procesa organizacije rada u opekarskoj proizvodnji te godišnjih ciklusa optimalne radioničke aktivnosti, odnosno određivanju njihove pojedinačne i zbirne kvantifikacijske proizvodnje (Matijašić 1986: 203-204, 208-213).

Ulomak tegule (dim. 19 x 6,8 x 2,7 cm) sa žigom u kojem je djelomično sačuvan natpis *SOL...* (sl. 4, T 1,1) izrađen je od fine gline, crvene boje (Božek & Kunac 1998:142). Slova, tipa rimske kapitale (vis. 2,6 cm), reljefno su oblikovana unutar udubljenog natpisnog polja (vis. 3 cm), a koji je sačuvan u dužini od 7 cm. Radi se o žigu radionice koji se inače javlja u nekoliko ortografskih varijanti: *SOLON*, *SOLONAS*, *SOLONATE*. Kako navodi Plinije, *Solonates* su bile

³ Temeljni radovi za proučavanje ovog materijala još su do danas studije Talijana C. Gregorutti-a: *La figulina imperiale Pansiana di Aquielia ed i prodotti fittili dell' Istria*, *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e Storia Patria*, 2, 1886., 219- 252, kao i *Le marche di fabbrica dei laterizi di Aquileia*, *Archeografo Triestino*, nuova serie, 14, 1888., 345-398; te J.J. Wilkes-a, *Importation and Manufacture of Stamped Bricks and Tiles in the Roman Province of Dalmatia*, *Roman Brick and Tile.*, BAR Int. S., Oxford 1979. U Hrvatskoj, prvulina imperiale Pansiana di Aquielia ed i prodotti fittili dell' Istria, *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e Storia Patria*, 2, 1886., 219- 252, kao i *Le marche di fabbrica dei laterizi di Aquileia*, *Archeografo Triestino*, nuova serie, 14/15, Ljubljana 1974., 173-181, te E. Boltin Tome: *Žigi na rimskih opekah iz depoja Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" u Piranu*, *Arheološki Vestnik XXV*, Ljubljana 1974., 225-231. O nalazima rimske građevinske keramike s područja Bosne i Hercegovine saznaje se u radovima I. Bojanovskog, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, *Dijela Akademije BiH*, knjiga 66, Sarajevo 1988., 121,367, i A. Škegre, *Rimska žigosana opeka na području BiH*, *Akademija nauka i umjetnosti BiH*, Posebna izdanja, knjiga XCV, Sarajevo 1991., 221-234, T. I-III.

⁴ Poznato je da su keramički proizvodi iz Padske nizine crvenkaste boje, dok su oni akvilejske provenijencije više žućih nijansi.

Sl. 3. Ulomak imbreksa s upanim rimskim brojevima

jedna od autohtonih *civitates*, u obalnom dijelu Aemiliae, u Regio VIII. Uočeno je da je to jedini žig rimskih radionica za koji se sa sigurnošću može pretpostaviti da predstavlja ime etničke zajednice, kao pravne osobe, a ne ime vlasnika kao fizičke osobe. Opeke s ovim žigom proizvodile su se u radionicama u okolici Ravene i na prostoru delte rijeke Po. S obzirom da je po tipu slova i obliku natpisnog polja, vrlo sličan žigovima *Pansiane*, vremenski se smještaju u prvu polovicu 1. stoljeća (Matijašić 1989: 64-66). Posebno je zanimljivo što je ulomak tegule s Grebišća, s navedenim žigom, drugi nalaz takve vrste otkriven dosada na Makarskom primorju. Naime, u prošlom stoljeću je u Promajni pronađena tegula sa žigom *SOLONAS*, o čemu prvi podatak donose Th. Mommsen i F. Bulić, a koja se nije sačuvala, kao što nije ubiciran ni ranorimski antički objekt u Promajni uz koji se ista eventualno može vezati (Medini 1970: 24).⁵

Nalazi opeka s pečatom ove radionice brojni su na našem primorju; najučestaliji su na povijesnom prostoru sjeverne Liburnije, u Istri i na Kvarnerskim otocima, te Hrvatskom primorju (područja na kojima je dosada jedino i napravljena statistička analiza žigova), a potom i u Dalmaciji, i to na području rimskog Jadera i Salone. Po rasprostranjenosti i brojnosti pripadaju vodećoj skupini žigova, dok se po učestalosti bilježe iza *Pansiane* i *A. Faesonie*, a nakon koje (sc. *Solonas*) slijedi žig *Q. Clodius Ambrosius* (Matijašić 1984: 290-291; 1989: 62-63,67, 1994: 57,64).

Sl. 4. Ulomak tegule s djelomično sačuvanim žigom radionice SOL...

Uspoređujući ovaj nalaz s ostalima koji nose žig *Solon*, *Solonas Solonate* (tabla 1, 2-10), a koji su pronađeni na prostoru Istre i Kvarnera, uočava se da se ovaj žig uvijek javlja u jednoj od tri navedene ortografske varijante, nepromijenjenog tipa slova, kao što se nije mijenjalo ni tehnička varijanta izrade žiga; dakle uvijek se javlja u istovrsnoj, reljefnoj izradi.⁶ Navedene činjenice omogućavaju lakše kronološko određivanje vremena proizvodnje i plasmana proizvoda spomenute

⁵ U navedenom članku J. Medini donosi ovaj ulomak kao nalaz opeke sa žigom *SALONAS* (sic !), ali očito se radi o tiskarskoj pogrešci, jer se u CIL-u III isti žig navodi kao *SOLONAS*, *SOLONATE* (usp. Th. Mommsen, CIL III, 321413.). S obzirom na brojnost nalaza, Mommsen je radioničku provenijenciju ove opeke vezao uz liburnsko-rimsku Albonu (Labin u Istri).

⁶ Treba spomenuti da se jedna izuzetno rijetka varijanta ovog žiga javlja, osim na području Emilije i Picena, kod nas još samo u Zadru. Pet manjih slova koja zajedno daju *Cypro* umetnuto je unutar velikih slova žiga *Solonas* (usp. Matijašić 1989: 64). S obzirom na brojnu prisutnost žiga *Solonas* na sjevernojadranskom području, od Riminija do Kvarnera, posebno od Trsta do Kopra gdje se uz navedeni žig (sc. *Solonas*) pronašao i žig *P.C.QVIR*, R. Matijašić, oslanjajući se na rezultate C. Zaccarie i M. Župančića objavljenih u: *I bolli laterizi del territorio di Tergeste romana*, u C. Zaccaria, *I laterizi di età romana nell' area nordadriatica*, Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici Musei di Udine 3, Roma 1993.; navodi mogućnost lociranja jedne lokalne radionice upravo na ovom području (usp. Matijašić 1994: 61,64). Radionica se vezuje za Publila Klodija Kvirinala, koji je poznat iz tršćanskih epigrafičkih spomenika. Kako se ovi proizvodi ne nalaze izvan istarskog područja, čini se da su bili namijenjeni samo lokalnoj upotrebi.

radionice na tržištu (Matijašić 1985: 293, 1989: 64-66, 1994: 59,61,64).

Ostaci antičkih keramičkih ploča za pokrivanje krovova pripadaju najčešćim arheološkim nalazima i zauzimaju važno mjesto u okviru proučavanja gospodarskih i graditeljskih odnosa u antici. Polet graditeljske aktivnosti u razdoblju ranoga Carstva, kao i novi način pokrivanja zgrada, tražio je veliku i serijsku proizvodnju keramičkih proizvoda takve vrste, pa dolazi do stvaranja organizirane proizvodnje građevinske keramike, radionica i manufaktura. Za takvu djelatnost posebno su bila pogodna područja koja su obilovala glinom kao osnovnim materijalom, a to je u prvom redu bilo područje Padske nizine i Aquileje. Žigovi radionica i proizvođača, koji se javljaju krajem prvog desetljeća 1. st., nisu rijetkost, ali su njihovi nalazi svakako rjeđi od nalaza samih tegula, imbreksa, latera i tubula. Tegule sa žigovima, kao i ostali pisani znakovi i zapisi na keramičkim predmetima, spadaju u posebnu vrstu epigrafičkog materijala. Kao takvi omogućuju precizniju ubikaciju proizvodnje, tj. manufakturnih pogona i lokalnih radionica, zatim praćenje organizirane trgovačke mreže i putova na Jadranu, rasprostranjenosti samog materijala (plasmana na tržištu), ali i načina upotrebe u graditeljstvu, što nam, naposljetku, uvelike pomaže u konačnoj dataciji odnosnog lokaliteta.

Nalazi tegula i s drugim vrstama žigova također se javljaju na prostoru Makarskog primorja. Pronađeni primjerci, izuzev jednog, otkriveni su prilikom sustavnih arheoloških istraživanja (Tomasović 1995: 30-32, Božek & Kunac 1998: 139-144).

Žigovi radionica *Pansiana*, *Q. Clodi Ambrosi* i *C. Titi Hermerotis*, a sada i *Solonas* potvrđuju da je i ovo područje aktivno sudjelovalo u graditeljskim i trgovačkim tijekovima antike. U kolikoj je mjeri to imalo utjecaja u graditeljstvu lokalnog prostora, može se pratiti na dosad istraženim nalazištima s ostacima antičkih zdanja. Odgovor na pitanje koliko se za izradu krovnih konstrukcija, tj. pokrivanje objekata koristila rimska krovna opeka i je li paralelno s tim održavan i dotad tradicionalni, autohtoni način pokrivanja krovova tankim kamenim pločama iz predrimskog razdoblja, što zacijelo predstavlja osobitost ovog podneblja, od ilirskih vremena pa sve do danas, dat će isključivo temeljita arheološka istraživanja makarskog kraja u budućnosti.

Ovaj rad samo je mali prilog poznavanju tijeka romanizacije na ovim prostorima o kojoj je problematici mnoge stranice naše arheološke i historiografske literature ispunio upravo prof. Marin Zaninović. Njemu u čast, s radošću posvećujem ovaj rad!

POPIS LITERATURE

Bezić-Božanić 1970	N. Bezić-Božanić, Srednjovjekovni spomenici Makarskog primorja, Makarski zbornik 1, 279-311, Makarska 1970
Božek & Kunac 1998	S. Božek & A. Kunac, Dva stoljeća arheologije na Makarskom primorju, Makarska 1998
Matijašić 1984	R. Matijašić, Radionički žigovi na antičkim opekama zbirke Arheološkog muzeja Istre, Građa i rasprave, sv. XII, 287-303, Pula 1984
Matijašić 1989	R. Matijašić, Rimske krovne opeke s radioničkim žigovima na području sjeverne Liburnije, Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju, Izdanja HAD-a, sv. 13, 61-71, Zagreb 1989
Matijašić 1986	R. Matijašić, Lateres Siscienses, Vjesnik arheološkog muzeja Zagreb, s. III, 203-215, Zagreb 1986
Medini 1970	J. Medini, Makarsko primorje u antici, Makarski zbornik 1, 13-81, Makarska 1970
Mommsen 1873	Th. Mommsen, Corpus Inscriptionum Latinarum III, 409, 3214113, Berlin 1873
Tomasović 1995	M. Tomasović, Srednjovjekovno nasljeđivanje antičkog prostora u Tučepima, Makarsko primorje 2, 27-43, Makarska 1995
Šetka 1968	M. Šetka, Tučepska spomenica, 79-80, Tučepi 1968

SUMMARY

FINDS OF ROMAN ROOFING TILES AT THE SITE OF ST MARTIN IN GORNJI TUČEPI

Key words: St Martin, Gornji Tučepi, Roman period, roofing tile, workshop stamp

The Municipal Museum of Makarska has been carrying out systematic archaeological excavations at the site of St Martin in Gornje Tučepi from June 1998. Excavation to the present has encompassed only a small part of the site, but has uncovered the foundations of a religious structure from the 11th-12th centuries, and a small cemetery surrounding the perimeter of the church.

Finds of fragments of Roman roofing tiles represent the most numerous ceramic finds at the site, indicating the existence of an earlier Roman structure at the site itself or in the immediate vicinity.

Through classification of the material, two types of roofing tiles have been defined: tegulae and imbrices, which in equal proportions appear in yellow and red colors, in different dimensions and quality of production.

Some of the tegulae and imbrices have stamped grooves, and there are a fragment of an imbrex with Roman numbers and a tegula fragment with a partially preserved workshop stamp reading SOL...

This work is only a minor contribution to the study of inscriptions on Roman tiles, but also a contribution to knowledge of the course of Romanization, and particularly trade and construction in the coastal region of Makarska.

Translated by B. Smith-Demo

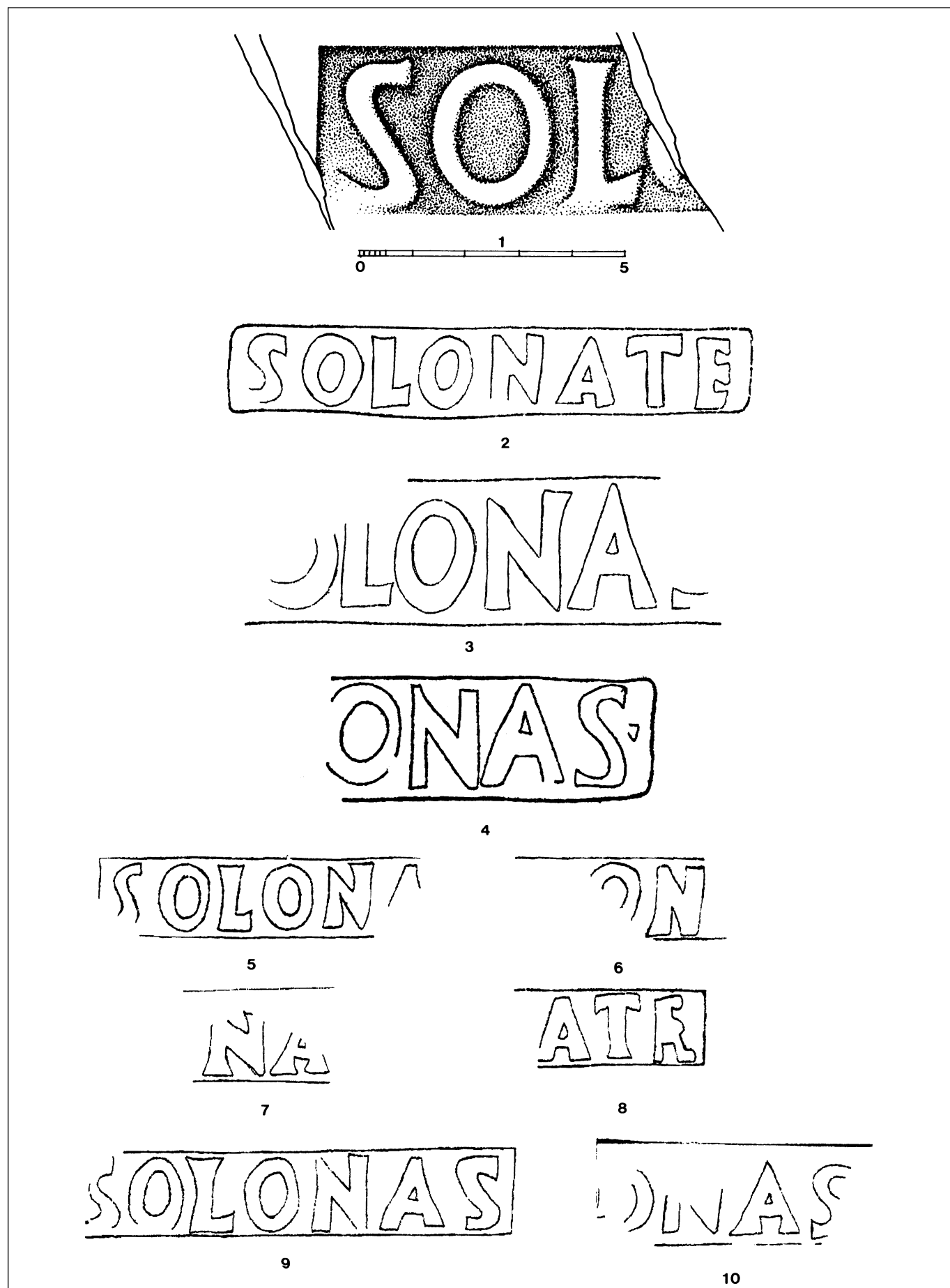

Tabla 1. Radionički žig Solon, Solonas, Solonate: 1 - Gornji Tučepi; 2, 3 - Zbirka Arheološkog muzeja Istre u Puli; 4 - Osor; 5-10 - Zbirka Muzeja Poreštine u Poreču.